

Híd a szakadék fölött

Berlinben élek, szeretem ezt a színes, hangulatos, toleráns várost. Jó itt élni. De talán nem mindenhol és nem mindenkinek. Már jó ideje itt laktam, amikor kiderült a számomra, hogy e három és fél milliós nagyvárosnak több olyan hatalmas kerülete van, melynek lakói mintha egy más földrészen és más évszázadban élnének. Weddingben, Kreuzbergben, Neuköllnben az utcákon szinte nem hallani német szót, a környék szegényes, az emberek és a házak elhanyagoltak. Az itt lakók túlnyomó többsége török, de mellettük számos más náció képviselői – kurdok, arabok, szerbek, bosnyákok, különféle afrikaiak, ázsiaiak stb. – is megtalálhatók. E kerületekben a munkanélküliség aránya jóval meghaladja a berlini átlagot.

A nagyszámú németországi török kisebbség története mindössze negyven évvel ezelőtt kezdődött. A hatvanas évek elején, a „gazdasági csoda” idején a munkaerőhiány leküzdésére államközi szerződések keretében toborozták az NSZK-ba a külföldi „vendégmunkásokat”, különösen nagy számban törököket. Sem a törökök, sem meghívóik nem gondoltak végleges letelepedésre, az eredeti elképzelések szerint a külföldi munkavégzés és pénzkeresés csak néhány éves epizód kellett volna hogy legyen az érintett emberek életében. Hogy a vendégmunkások amúgy mit csinálnak Németországban, hogy beilleszkednek-e egyáltalán és ha igen akkor hogyan, hogy mi történik gyerekeikkel, családjukkal: ezek a kérdések fel sem merültek. A hetvenes évek elején a munkaerőhiányt lassan munkaerőfőlősleg váltotta fel, ezért beszüntették a munkavállalási engedélyek kiadását. Az addig tudomásul sem vett problémák súlyosbodni kezdtek. A vendégmunkások jelentős része nem ment vissza, életük középpontjává Németország vált. A bevándorlási „stopp” viszont arra vezetett, hogy a már tartózkodási engedéllyel rendelkező törökök egyre nagyobb számban hozták maguk után a családjukat (ez elvitathatatlan joguk volt), de a családtagok már egyre nehezebben találtak munkát.

Ebben az időben kezdtek az említett környékek „eltörökösödni”. Az eredetileg is szerény munkáskerületek a berlini fal közelsége miatt afféle „zsákutcává” válva kimaradtak a város vérkeringéséből, romló színvonalú olcsó lakásaikba beköltöztek az „idegenek”, a tehetősebb németek, ha teheték, elmentek onnan. A hatóságok nem foglalkoztak az ebből adódó gondokkal. Különösen alábecsülték a török tömegek integrációs nehézségeit. Amik nemcsak nyelvi-kulturális, hanem társadalmi különbségekből is adódtak. A török munkavállalók nagyrészt segédmunkások voltak, nemegyszer archaikus életformát élő falvakból jöttek, ahol a nők jelentős része analfabéta, és az életmód az utóbbi évszázadokban mintha nem sokat változott volna. Nem isztambuli értelmiségieknek, hanem anatóliai parasztoknak kellett (volna) az egyik legmodernebb európai nagyvárosba alkalmazkodniuk. A hatóságok arra számítottak, hogy „utánpótlás” híján a probléma magától megoldódik. A törökök második-harmadik nemzedéke, ahogy ez általában a bevándorlókkal

történik, különösebb célzott erőfeszítés nélkül is be fog illeszkedni. Az itt született gyerekek automatikusan megtanulják a német nyelvet, belenőnek az itteni szokásokba, elég, ha a tankötelezettségnek eleget tesznek. A „gettósodás” nem szerepelt a tervek között, de a folyamatot nem próbálták (talán nem is lehetett volna) feltartóztatni.

A gettólakók integrációja nem történt meg. Hogyan is, ha gyakorlatilag nincs kapcsolatuk a német környezettel, az alacsony szintű mindennapi élet német tudás nélkül is megoldható (a környéken minden boltban tudnak törökül) még a televízióban is a török adásokat nézik. Az itt született gyerekek nagy része soha nem tanul meg olyan szinten németül, hogy esélye lenne a szakképzetlen munkaerőt egyre kevésbé igénylő szűkülő munkaerőpiacon.

A gyerekek, a fiatalok egymás között nőnek fel, Törökországgal lazul ugyan a kapcsolatuk, de ez ettől nem feltétlenül válik szorosabbá a német külvilággal. A németországi törökök külön egységet képeznek, akik egymással valami sajátos török-német keverék nyelven beszélnek, és nem ritkán az „igazi” törökökkel is megértési nehézségeik vannak. De a török utánpótlás biztosított, mivel a fiatal németországi törökök előszeretettel választanak az „óhazából” házastársat. Egyes statisztikák szerint a házasságkötések csaknem fele „valódi” törökkel történik, ezen belül nagyobb számban a férfiak hoznak maguknak „otthonról” feleséget, akik viszont megint csak nagy számban távoli kis falvakból jönnek, és így az integráció minden generációnál szinte a nulláról indul. A probléma mostanra nyilvánvalóvá vált, sok vita folyik a lehetséges megoldásról, szociológusok, nyelvészek, pszichológusok vizsgálják, hogy mit lehetne tenni. A mindennapi életben egyelőre nem történik semmi, pénz és koncepció híján változatlanul megy tovább minden a maga áldatlan útján.

Két weddingi iskolában és egy óvodában pszichológiai tanácsadóként dolgozva mélyebb bepillantást nyerhettem ezen intézmények bizarr világába. A kerület hivatalosan, „jogilag” nem különbözik Berlin egyéb részeitől, tehát az itteni gyerekekre ugyanúgy érvényes a tankötelezettség. Ugyanolyan tantervű német nyelvű iskolákba járnak, bár osztályonként legföljebb kettő-három a német gyerekek száma (ők általában különösen rossz szociális helyzetűek, különben nem laktának itt), a tanárok átlagos, szaktársaikhoz hasonló képzettséggel rendelkező pedagógusok, akiket sem plusz pénz, sem plusz szaktudás, sem speciális koncepció nem segít abban, hogy mit is kezdenek olyan gyerekek százaival, akik nem vagy nem kielégítően tudják a tanítási nyelvet és otthonról nem hoznak magukkal olyan előismereteket, melyekre minden „normális” iskola épít. Ha itt-ott lehet is találkozni egy-egy elkötelezett pedagógussal, aki nagy fantáziával és igyekezettel próbál valamit elérni ebben az elképzelhetetlenül nehéz helyzetben, a többségük természetesen átlagos tanár, akitől nem telik több, mint hogy formálisan leadja az órákat. Hiszen az itt tanító tanárok nem azért dolgoznak ezekben az iskolákban, mert kiemelten érdekelné őket ez a fajta különleges feladat, hanem mert véletlenül itt kaptak állást, és esetleg fogalmuk sem volt, mi várja őket, amikor először betették a lábukat leendő munkahelyükre.

A tanóra pedig folyik, pl. az ötödikben, függetlenül attól, hogy a gyerekek jelentős része gyakorlatilag nem tud írni-olvasni. A tananyag, a tankönyvek ugyanazok, mint a „normál” iskolában. Pl. az a nyelvtan feladatlap, melynek segítségével a gyerekeknek a „mondatrész” fogalmát magyarázzák. A gyerekeknek meg kell figyelniük, hogy egy adott mondatban melyik részt lehet „egyben” ide-oda tologatni úgy, hogy a mondat értelmes maradjon, miközben a részen belül a szavak sorrendjét nem lehet megváltoztatni. A német gyerek természetes nyelvtudását hasznosítva próbálgatja, hogyan lehet és hogyan nem lehet a mondatot megváltoztatni. De mit kezdjen ezzel a feladattal az a török vagy arab gyerek, aki képes ugyan német szavakat egymás mellé rakni, így meg is tudja értetni magát, de fogalma sincs, nem érzi, hogy melyik szórend helyes és melyik lehetetlen. A matematikával sem jobb a helyzet. Még a németül látszólag könnyedén beszélő gyerekek sem értik a tankönyvi kifejezéseket. Az ismeretlen szavak tengerében elvesz a megértés. „Jelöld *a*-val az egyenest, *b*-vel a szakaszt” – mondja a matematikakönyv, és mire a tanuló eljutna az „egyenes” fogalmának megértéséig, már elvénzik a „jelöld” szón. Igaz, megkérdezhetné, de nem lehet folyton kérdezni, és különben is szégyellik magukat, hiszen a tanár gyakran kétségbeesik: „Úristen, ezt sem tudod”? Tehát titkolják, amit nem tudnak, félnek a rossz jegyeiktől, és a tanároknak különös módon gyakran fogalmuk sincs, hogy mekkora köd uralkodik a fejekben, miközben ők árván magyaráznak a táblánál. Folyamatos beszédre végképp nem tud odafigyelni senki.

A „gettógyerekeknek” az iskola az egyetlen hely, ami közvetíti a német külvilágot, az iskolán keresztül kellene integrálódniuk. De az iskola, a tanárok mérhetetlen távolságban vannak az ő életüktől. Olyan távol, ahonnan sem a nyelv, sem a mintaadás nem hatol át. Az iskolában azt élik át, hogy a tanárok semmit nem tudnak arról, ahogyan ők élnek, ez nem is érdekli őket, nekik meg semmi közük ahhoz a világhoz, amit az iskola tükröz. A december minden német iskolában az advent jegyében telik. Karácsonyi előkészületekkel foglalkoznak, karácsonyi történeteket olvasnak, az osztályokat ünnepien feldíszítik, adventi naptárt készítenek stb. Ez a „külföldi” kerületekben sincs másképp, ahol gyakorlatilag senki sem ünnepel karácsonyt, ahol a családok, vallásosok és nem vallásosok egyaránt, leginkább a mohamedán ünnepeket tartják, és a karácsonyhoz a tanulóknak annyi közük van, mint nekünk gyerekkoromban a május elsejéhez. Előfordul, hogy egy-egy tanár megpróbál az „ő” ünnepeikkel is foglalkozni, de ez szinte mindig merev, ügyetlen, természetellenes.

Minden, amit az iskolában képviselnek – az olvasás, az írás, a tárgyi ismeretek – távoli, idegen, a valódi élethez semmi köze. Az iskolák, óvodák pl. próbálnak nagy súlyt helyezni az egészséges táplálkozásra, egészséges életmódra való nevelésre (e kerületek gyereklakosságának ijesztő az egészségi állapota, pl. rettenetes állapotban vannak a fogaik) de a gyerekek ebből is többnyire csak azt érzékelik, hogy a „németek” szerint minden rossz, amit ők csinálnak. Az az étel, amit az anyjuktól kapnak, árt és beteggé tesz, a nyelv,

ahogy otthon és az utcán beszélnek, primitív halandzsza stb. Hiszen állandóan arra bíztatják őket, hogy ne beszéljenek törökül. Igaz, jó szándékból teszik, de a gyerekek ezt nem így élik át. A tanárok azért próbálják korlátozni a török beszédet, mert az a tapasztalatuk, hogy azokban az osztályokban, melyek elég vegyes nemzetiségűek ahhoz, hogy a német legyen a közvetítő nyelv, a gyerekek jobban megtanulnak németül, míg az egységesen török osztályok még jobban lemaradnak. Sőt, a szülőket is megpróbálják rábeszélni, hogy még ha rosszul tudnak is, beszéljenek a gyerekeikkel németül, mert a nyelvi elmaradás az életkorral fokozódik, és az iskolakezdekskor németül semmit nem tudó gyerekek reménytelenül lemaradnak. Mire a mindennapi megértéshez szükséges szintet eléri, a tananyag nehezedik és a nyelvtudás ezzel nem tart lépést, pl. se a biológiához, se a történelemhez szükséges szavak nem szerepelnek a szókincsükben, és mire úgy ahogy beszélni kezdenek, már az írott nyelv bonyolult körmondatait kellene megérteniük.

Sajnos az az elképzelés teljesen naív, hogy a nyelvi elmaradást megelőzhetné, ha a gyerek, bármilyen rosszul is, de legalább valamennyi németet tanulna a szüleitől. Különbözik is, teljesíthetetlen az az elvárás, hogy valaki családjában ne használja az anyanyelvét, azt, amin spontán, tudatos erőfeszítés nélkül minden gondolatát és belső világát ki tudja fejezni, és ehelyett közlendőjét egy rosszul tudott nyelv szűk keretei közé préselje. De nemcsak a nyelv választ el, a szokások, az értékek is teljesen eltérnek, más a család, a rokonság szerepe, nagyon más a férfi-nő kapcsolat, az otthon kívánatos viselkedés a tanárok teljes elutasításába ütközhet, míg az iskolában kívánatosnak tartott viselkedés esetleg éles konfliktusba sodor a családdal. Ez az ördögi kör áttörhetetlennek látszik.

Pontosabban egyesekek, sőt, tulajdonképpen igen sokan áttörnek. Hiszen nincs arról szó, hogy minden berlini török így élne. A város tele van többé-kevésbé jól integrált törökökkel, akik a legkülönbözőbb munkaterületeken dolgoznak, akik anyanyelvi szinten beszélnek németül. Széles skálán, különböző mértékben őrizhetik kulturális sajátosságaikat, identitásukba különböző mértékben játszhat szerepet török származásuk. Ők többnyire nem a „gettókban” laknak. Aki képes integrálódni, elköltözik onnan, és aki marad, az ettől még rosszabb helyzetbe kerül. Aki gondol gyereke jövőjére, ha teheti, nem fogja engedni, hogy ezekbe az iskolákba járjon, tehát az iskolából mindenkit elvisznek, aki „húzóerő” lehetne. De mindig maradnak elegendő, jönnek hozzá az új elesettek, és már az első osztályban lehet tudni, hogy az ott ülők túlnyomó többsége az általános iskolát sem fogja elvégezni és garantáltan munkanélküli lesz.

Végzetlenül kép. Pszichológusként különösen frusztráló, hogy az ember szinte teljesen tehetetlennek érzi magát. Némi közvetítés, a „két tábor” között a megértés, az empátia fokozása, ennyire nyílik lehetőség. Különös módon a gyerekek nagyon pozitívan reagálnak arra, hogy nem vagyok német, holott az ő számukra ennek a ténynek nem kellene hogy jelentősége legyen. Jól tudok németül, tőlem legalább olyan távol áll a török kultúra, mint a németektől.

Mégis, a pusztán tény, hogy én is „másmilyen” vagyok, enyhíti a bizalmatlanságot és mintát is ad: nem kötelező egy „külföldinek” elszigetelődni, nem kötelező gyanakvóan visszahúzódnival a németektől. És én talán jobban megértem: milyen érzés idegennek lenni. Hiszen még az évek óta ilyen iskolában tanító tanárok nagy része sem éli át, pszichésen milyen elképzelhetetlenül, szinte reménytelenül nehéz az elvárt „beilleszkedés”. Persze, hogy a problémát prolongálja és szinte megoldhatatlanná teszi, ha a török családok külön városrészekbe tömörülnek, ha olyan módon zárkóznak el a német külvilágtól, hogy egyszerűen nincs olyan helybéli ismerősük, akitől a nyelvet vagy a szokásokat el lehetne lesni. De ha elképzeljük, micsoda elképesztő távolságot kell áthidalnia térben és időben pl. annak az archaikus körülmények között született és nevelkedett török parasztlánynak, akit „férjhez adnak” Európa egyik legmodernebb nagyvárosába, hát nem lehet csodálni, ha a „hasonszórúek” társaságából merít némi biztonságot, ha abba a városrészbe vágyik, ahol megértik és ő is tud beszélni, ahol tud vásárolni, ahol pl. megtalálja az életében alapvetően fontos török fürdőt, ahol az elvárások ismerősek, ahol őt nem nézik ki, ahol nem szégyenül meg, ha a szokásoknak nem megfelelően viselkedik és ahol nem utolsó sorban a lakbért meg tudja fizetni.

A két világ közötti mély szakadékot mutatja, hogy ezekben az iskolákban a sokféle pszichés zavar között is feltűnően gyakori az amúgy ritka „szelektív mutizmus” (helyzethez kötött némaság). Ezt a pszichés kórképet az jellemzi, hogy a gyerek bizonyos környezetben, leggyakrabban az iskolában és főleg a felnőttekkel szemben nem képes megszólalni, kommunikálni, és ez a normális életvezetést súlyosan gátló tünet sok éven át, esetleg egészen a serdülőkorig fennmaradhat. Nem meglepő, hogy a „gettóiskolákban” sok az olyan gyerek, akit megbetegít a két világ közötti „ingázás”. A mutisták a külvilágot olyan fenyegetőnek, olyan idegennek érzik, annyira nem értik sem azt, amit ott mondanak, sem azt, ahogy ott viselkednek, amit ott elvárnak, hogy otthonukból kilépve körülveszik magukat némaságuk védőfalával. (Jellemző módon a kórkép még gyakoribb a szigeten belül is elszigeteltek, tehát a nem törökök, a nemrég odaköltözöttek között).

Ha a gyereket sikerül a tünet rögzülése előtt kicsalogatni csigaházából, ha sikerül vele együtt nagyon óvatos, apró lépésekkel áthidalni a szakadékot, akkor megszabadítható bénító rettegésétől. De ehhez nyitottság, együttműködés, tapintat és sok-sok türelem szükséges. A hídépítésre is csak akkor van remény, ha a távolság legalább a felnőttek számára nem „áthidalhatatlan”. Teljes sikert csak egy lengyel kisfiú esetében értem el, aki nem „gettóban”, hanem egy „vegyes” kerületben lakott, igaz, viszonylag izoláltan (a család nemrég költözött Berlinbe), de a szülők jól tudtak németül, és életmódjuk sem tért el jelentős mértékben a tágabb környezetétől.

Mégis, ez a hároméves kisfiú is rémült némasággal, sőt, a nonverbális kommunikáció teljes megtagadásával reagált a más nyelven beszélő, az ő beszédét nem értő, fenyegetően idegennek érzett környezetre. Az óvónők értetlensége és ügyetlen reagálása (a kapcsolatfelvétel túlzott erőltetése)

elmélyítette és prolongálta az új helyzetben mutatott görcsös elzárkózást. Néhány segítőkész német család segítségével mégis sikerült a tünetet oldani. Gondosan megtervezett látogatásokkal elértük, hogy a gyerek otthonában, testvérével együtt játszva beszélni kezdjen egy-egy óvodás társával, majd hozzájuk meghíva azok szüleivel és testvéreivel is. Ilyen módon átélhette, hogy a „külvilág” nem is olyan félelmetes, hogy az „idegenek” lakásában is van konyha finom ételekkel, hogy az ottani szülők is kedvesek, segítőkészek, a másféle játékok szórakoztatók, a nagytestvérek érdekesek. A szorongás, a beszédgátlás egy idő után már csak az óvodára, az óvónőkre szorítkozott. Valóban hídépítés folyt, ez szinte szimbolikusan is megmutatkozott abban, ahogy a gyerek az óvoda épületétől eltávolodva beszélni kezdett. Ha vendég gyereket vittek haza, szinte pontosan az ötperces út felén túljutva szólalt meg először. A híd néhány hét alatt átért a szakadékon. Az utolsó nehézséget az óvónő személye jelentette, de végül – először a közeli, otthonos játszótéren – a kisfiúnak vele is sikerült szóba elegyednie, ami után az óvodába együtt visszatérve már mindenkivel beszélt, és a beszédgátlás többé nem is tért vissza.

A történet magáért beszél. De a „gettó” közepén élő németül nem tudó család honnan vegye a segítőkész német társakat, és egyáltalán hogyan működjenek együtt, ha az anya sem tud beszélni velük, sőt, valójában ő sem kevésbé fél tőlük, mint a némaságba burkolózó gyerek? És ha az óvónő vagy a tanítónő segítségével mégis sikerül a kapcsolatfelvétel, akkor is hány előre nem látható akadály hátráltathatja a normális kapcsolattartást! Mint a lányom kisiskoláskori Sri Lanka-i barátnője esetében, akit apja csak ritkán és nehezen engedett hozzánk, mint lassacskán kiderült, azért, mert nálunk fiú is van a háznál.

Megjelent: *Fordulópont* 24. szám 2004/2